

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Збірник наукових праць

*Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету*

Випуск 16

Подробнее канонические «ответы» обработал Анджей Поппе. Согласно его исследованию, увеличению числа епископств мог способствовать сам князь, но многие важные решения принимались митрополитом и Синодом епископов²². Канонические «Ответы» стали своего рода стимулом для установления новых епископств. В 70-80-е гг. XI века возникли три очередные епископства: в Ростове (1073-1076 гг.), во Владимире (1078-1086 гг.) и Турове (1086-1088 гг.)²³. Рост числа кафедр в земле князя подкреплял его авторитет и политическое положение митрополита. Вероятно, такую политику поддерживал Всеволод Ярославич, который вступил на киевский престол в 1078 г.

После смерти Изяслава Ярославовича в 1078 г., Всеволод поставил на княжение во Владимире своего племянника Ярополка. Уже Ярополк мог хлопотать в Киеве у Всеволода и митрополита Иоанна II Протромоса об епископа для Владимира – Волынской земли (эта территория вероятно до сих пор входила в состав митрополита Киевского или Белгородского епархий). Наследником Ярополка стал Давид Игоревич, у которого были хорошие отношения с епископом Стефаном. Всё это происходило благодаря многолетнему сотрудничеству (с 1086 г. по 14 апреля 1094 г.). Скончавшийся 25 мая 1112 г., князь Давид Игоревич был погребен в построенном Стефаном, монастыре Влахернской Богородицы на Клове под Киевом²⁴.

Стефан стал Печерским игуменом в 1074 г. после смерти Феодосия. Когда Стефана сняли с должности, после 15 июля 1077 г., но не позже чем 1078 г. он построил монастырь Влахернской Богородицы на Клове под Киевом и именно оттуда был поставлен епископом на Владимирскую кафедру²⁵ (не исключено, что ещё во время жизни Ярополка – до 22 ноября 1086 г.). О том, что епископия во Владимире-Волыньском была основана не в столь давний период говорят два обстоятельства: 1) построенный в XII в. во Владимире собор был посвящен Успению Богородицы, как в Киево-Печерском монастыре 2) скончавшийся 27 апреля 1094 г. епископ Стефан был погребен в монастыре Влахернской Богородицы на Клове под Киевом, а не во Владимирской кафедре²⁶.

УДК 94:327 (=161.2)+(=512.3) "1240"

Віталій Нігірний, к.і.н., асистент кафедри Історії Східної Європи Інституту історії Ягеллонського університету (м. Краків, Польща)

“ДА И ГАЛИЧ”: З ІСТОРІЇ ВІДНОСИН ГАЛИЦЬКО-ВОЛЫНСЬКИХ КНЯЗІВ ІЗ МОНГОЛАМИ У 1240-Х РР.

Галицько-волинський літопис під 6758 (1250, правильна дата 1245 [7, 33]) роком містить запис: “Приславшоу же Могоучѣени, посоль свои к Данилови и Василикови, боудоушо имя во Дороговьскыи да и Галичъ бысѣ) в печалыи велици” [10, 805]. Як відомо, наслідком цього стала поїздка старшого Романовича у Сарай, яка завершилась встановленням протекторату Бату-хана над Галицько-Волинським князівством [10, 806-808]. Перебіг і наслідки цієї поїздки Данила досить детально описані в науковій літературі. Тому я не буду зосереджуватись на їхній характеристиці. Мета даної доповіді є іншою: спробувати відповісти на два питання - коли монгольський посланець прибув до Романовичів і чому монголи в 1245 р. вимагали від Данила тільки Галицької землі?

Щодо першого із поставлених запитань то в науковій літературі традиційно прийнято вважати, що прибуття монгольського посла було наслідком перемоги Романовичів у битві під Ярославом, після якої вони остаточно поставили під свій контроль Галицьку землю і, вважається, що висланий Могучієм (Мауцієм) посол прибув до двору Данила після означеної події, тобто після 17 серпня 1245 р. [1, 150; 5, 330; 6, 65; 7, 33; 11, 203; 14, 25-26; 15, 235; 18, 178; 19, 91-93; 23, 12; 28, 27-28]. Однак із таким висновком важко погодитись, оскільки йому суперечить хронологія подій.

Як виникає із джерел, після прибуття монгольського посланця до двору Данила, який у той час перебував у Дороговську (на лівому березі Західного Бугу; тепер село Dorożusk Люблінського воєводства у Польщі), та після спільної наради братів [10, 806], Василько вислав до Сарая свого посланця для

собой соответствующие арабскос греческого текста в значении епископа, архиепископа, митрополита”. Тахос найімовніше можна знайти на печаті Яна IV (1164-1166) *копачу арабскос греч ялпозу Редозос*.

²² 1080-1089 *Канонические ответы митрополита Иоанна II*, [в:] *Памятники древнерусского канонического права. Памятники XI-XV в. ч. 1*, СПб 1880, § 32, с. 19 („Русская Историческая Библиотека” 6).

²³ А. Порре, *Райльво*, с. 200-201.

²⁴ А. Порре, *Райльво*, сс. 181-182, 187-188.

²⁵ А. Пяхонин, *Игумен Стефан у міжкнязьських відносинах останньої третини XI ст.*, „Український історичний Збірник” 2001, Київ 2002, с. 96.

²⁶ Стефан не должен был лично принимать за строительство своего монастыря, тем более его расширять. Ю.А. Артамонов, *оп. со.*, с. 264.

²⁷ А. Порре, *Chronologia*, с. 296-297; *Искт, Райльво*, с. 175-179; Г. Пилкальски, *оп. етн.*, с. 57.

отримання грамот на безпечний проїзд Данила монгольськими територіями [24, 158]. І тільки після повернення посла Василька старший Романович рушив у подорож до Бату-хана [10, 806]. Таким чином, бачимо, що відомості про перемогу Романовичів під Ярославом спочатку мусили дійти до монголів. Після чого Могучій (володів улусом на лівобережжі Дніпра [2, 100]) мав вислати посла до Романовичів, який перед зустріччю з Данилом мав проїхати фактично все Галицько-Волинське князівство, оскільки руський князь перебував на західному пограниччі своєї держави. Далі між братами відбулася нарада і Василько відправив свого посла до Сараю. І лише після його повернення Данило виїхав в Орду. Якщо візьмемо до уваги, що битва під Ярославом відбулась 17 серпня 1245 р. [7, 32], а старший Романович виїхав до Сараю 26 жовтня [7, 33], то всі ці події мусили б увійти в двомісячний проміжок часу. Зваживши на швидкість пересування монгольських вершників, Могучій, а також Бату-хан справді могли в досить короткий проміжок часу після ярославської битви отримати інформацію про її результати і вислати посла до руських князів. Можливо, має рацію О. Головко, який припускає, що Могучій міг вислати посла в Галицько-Волинське князівство без попереднього узгодження із Бату-ханом [4, 6]. У такому випадку цей посол дійсно міг прийти до Дороговська перед серединою жовтня 1245 р. Однак на висланні Васильком посла до монголів і його поверненні до середини жовтня часу не вистачило б, оскільки така подорож тривала близько трьох місяців. У зв'язку із цим залишаються тільки дві можливості. Або монгольський посол прибув до Романовичів раніше, тобто ще перед ярославською битвою, або Данило виїхав до Орди пізніше. Але останню можливість необхідно відкинути одразу, оскільки літопис подав чітку дату виїзду князя до Бату-хана [10, 806], яке тоді припадало на 26 жовтня [7, 33]. Цю дату опосередковано підтверджують також свідчення Карпіні, який інформує, що в кінці осені 1245 р. Данило уже перебував на шляху до Сараю [24, 158]. Тому, як слушно зазначив М. Бартицький, залишається тільки один можливий варіант, згідно з яким монгольський посол мусив прийти до двору Романовичів ще до ярославської битви [22, 108]. Виходячи з того, що посол Василька потребував близько трьох місяців на подорож до Сараю і повернення назад, польський історик висловив думку, що він мусив виїхати з Володимира не пізніше як у середині липня 1245 р. Відповідно, монгольський посланець мав прийти до Романовичів не пізніше як у першій половині липня 1245 р. [22, 108-109], тобто ще до ярославської битви.

Щодо другого із поставлених запитань - чому монголи вимагали від Данила тільки Галицької землі - в історичній літературі немає єдиної точки зору не нього. Частина дослідників дотримувалась погляду, що монголи мали намір поділити Галицько-Волинське князівство і віддати Галичину одному із руських князів, з-поза династії Романовичів [6, 64; 11, 203; 12, 127]. Проте, більшість істориків сходяться на думку, що кочівники свідомо обмежились до встановлення свого протекторату тільки над галицькими землями, а проблему Волині не порушували взагалі. Основними причинами такого рішення Бату-хана вважались географічне розташування Галицько-Волинського князівства, його близькість до католицьких держав Заходу та вагомий військовий і економічний потенціал держави Романовичів. Виходячи з цього, в історичній науці до останнього часу переважало переконання, що монголи змушені були проводити відносно Галицько-Волинського князівства значно м'якшу політику, ніж відносно північно-східних руських князівств. І саме тому Бату-хан обмежився встановленням контролю тільки над Галичиною, не зачіпаючи питання Волині [9, 31-32; 13, 185; 14, 25-26; 15, 235; 17, 103; 21, 856]. Однак, як свідчать останні дослідження, такий підхід не має під собою реального підґрунтя. М. Бартицький на прикладі Новгороду аргументовано довів, що монголи не трактували "прикордонні князівства" у якийсь "специфічний спосіб" [22, 102-107, 115]. Крім того, збережені джерела дають серйозні підстави вважати, що проблема Волині була вирішена раніше, і саме тому в 1245 р. монголи обмежились встановленням контролю тільки над Галицькою землею.

В історичній літературі, попри значну зацікавленість взаєминами Романовичів із Бату-ханом, фактично повністю непоміченими залишилися відомості, вміщені в галицько-волинському літописі між 1241 і 1245 рр., в яких йдеться про два напади монголів на галицькі і волинські землі (в даному випадку не беремо до уваги напад монголів на Галицько-Волинське князівство в кінці 1240 р. - на початку 1241 р.). Дослідники, по суті, не звертають на них уваги, а якщо і звертають, то не вдаються до глибокого аналізу літописних свідчень [див. наприклад: 4, 6; 5, 330]. Однак ними в жодному випадку не можна нехтувати, оскільки саме вони, як побачимо далі, є ключовими при з'ясуванні причин, якими у 1245 р. керувались монголи, вимагаючи від Данила тільки Галицької землі.

Перший із згаданих вище монгольських нападів стався під час повернення кочівників із Угорщини (найбільш ймовірно зимою 1242-1243 рр. [8, 27]), коли Данило зробив спробу підпорядкувати собі Пониззя: "Данилови же. и Василькоу женоушоу по немь. вѣсть приде емѣ. ѣко Тотарове. вышли соуть. и землѣ Оугорское. идоуть в землю Галичькоюу. и тою вестью спѣсесѣ. и нѣколико ѣ боѣръ его ѣто бысѣ" [10, 793]. Інформацію про чергову військову акцію монголів проти Романовичів літописець вмістив під 6751 (1243) роком (хоча хронології цієї події потребує окремого дослідження, дозволю собі зазначити, що найбільш ймовірним часом походу монголів під Володаву видається зима 1243-1244 р.). Дані літопису під тією датою мають важливе значення для з'ясування характеру відносин Романовичів

з монголами перед 1245 р. Читаємо, що відбулось: “Данилоу же боудоушоу во Холмѣ, прибуже к немуу Половчинь его. именовъ Актаи, рекыи ѣко Батыи воротильсѣсть изо Оугорь, и ѣрѣдилѣсть на тѣ два богатырѣ, возискати тебе. Манъмана, и Балаа. Данилѣ же затворивъ Холмѣ, еха ко братоу си Василкови, поима с собою Коурила митрополита, а Татарове воеваша до Володавы, и по ѣзерамъ много зла створше” [10, 794]. В Хлебниковському списку літопису в кінці додано “и воротилася” [10, 794, прим. 88]. В даному повідомленні необхідно звернути увагу на кілька важливих деталей. Якщо зимою 1242-1243 рр. монгольський напад зачепив тільки галицьке Полісся і був реакцією кочівників на політику Романовичів щодо союзних монголам болохівських князів [4, 6], то цього разу мета монголів була зовсім іншою. Як підкреслює літописець, вони прагнули “возискати” Данила, тобто намагались поставити його під свій контроль. Саме тому цей похід був націлений на Волинь, в околиці Холма (Володава, суч. м. Włodawa Люблінського воєводства у Польщі, північніше Холму). Хочу підкреслити також, що участь у цій акції взяли значні військові сили кочівників. Як випливає з літопису, монгольські війська очолювали два “богатыра”. Ця назва походить від монгольського слова “баатур”, яким називали відомих воїнів або воєначальників, у розпорядженні яких були значні військові сили, інколи в кількості до 10 тис. воїнів [26, 294]. Це підтверджують і дані галицько-волинського літопису, у якому звання “баатур” застосовувалося по відношенню до головних воєначальників Бату-хана - “Себѣдѣи богатоурь, и Боуроунѣдани богатырь” [10, 785]. Присутність аж двох таких воєначальників у монгольському війську під час його походу під Володаву вказує на участь у ньому значних сил, скерованих проти Романовичів. Не можу погодитись із думкою О. Головка, який вважає, що в даному випадку Данило ухилився від зустрічі з монголами [4, 6]. У такому випадку князь залишив би межі своєї держави, як це було в 1240-1241 рр. та у 1258-1259 рр. [10, 785-786, 849, 857]. А літопис свідчить, що старший Романович, дізнавшись про загрозу, відправився до Василька, володіння якого зазнали першого удару. Однак далі літописець не згадує про якісь військові сутички між руськими і монгольськими військами чи про облогу столичних міст Волині. На підставі цього схильюся до висновку, що Романовичам вдалось врегулювати конфлікт дипломатичним шляхом. Цілком імовірно, що саме тоді вони визнали зверхність Бату-хана над Волинною. Прийняття такої тези дозволить логічно пояснити, чому наступного року монголи вимагали тільки Галицької землі. В свою чергу, мовчання літописця про можливе визнання Данилом монгольської зверхності над Волинною у 1243-1244 р. не повинно дивувати, оскільки літопис писався при дворі галицько-волинських князів, а його автор не раз обминав увагою невдачі Романовичів.

На підтвердження висловленої вище думки можна навести ще один документ. Ним є лист лист угорського короля Бели IV, датований 22 квітнем 1244 р., в якому говориться: “Ad partes Ruscie et ad partes Bulgarie in nostra legacione profectus, ab illustrissimo Danela, qui tatarorum principe visitato ad propria rediens, universum statum tatarorum prout viderat et cognoverat adisserandum nobis promiserat still officio conditum reportavit” [25, nr. 150]. Як слідує з документа, мова йде про якусь не звану ближче зустріч Данила Романовича з “tatarorum principe”, що мала відбутись перед квітнем 1244 р. Незважаючи на поважну наукову дискусію з приводу достовірності і дати цього документа [13, 192, прим. 22; 27, 520], останні джерелознавчі дослідження даного акту [3, 19-32] дозволяють вважати, що він був виданий саме в квітні 1244 р. і стосувався подій першої половини 1240-х рр. На думку М. Стасіва та А. Авенаріуса, це свідчить на користь того, що Данило ще перед 1245 р. здійснив поїздку в Орду [16, 142, прим. 21; 20, 37-38, прим. 23]. Однак більш правдоподібним видається, що під зустріччю Данила із “tatarorum principe” необхідно розуміти саме його зустріч із монгольськими воєначальниками під час походу останніх під Володаву. Якщо моє припущення виявиться правильним, то це дозволить також більш докладно з'ясувати час походу монголів на Волинь і датувати його зимою або ранньою весною 1244 р. (до квітня 1244 р.).

Таким чином, викладений вище матеріал дозволяє дещо інакше глянути на відносини галицько-волинських Романовичів із монголами у середині 1240-х рр. По-перше, можна впевнено ствердити, що посланець Могучія прибув до двору Данила найпізніше в першій половині липня 1245 р. і дана подія не мала зв'язку із перемогою руських князів у битві під Ярославом. По-друге, дані галицько-волинського літопису дозволяють з високою правдоподібністю припускати, що встановлення монгольського контролю над Галицько-Волинським князівством відбувалось в два етапи – близько 1243-1244 рр. (зима 1243-1244 р.?) Романовичі змушені були визнати зверхність Бату-хана над Волинною, а на межі 1245-1246 рр. і над Галицькою землею.

Джерела та література

1. Вернадский Г. В. История России. Монголы и Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь-Москва, 1999.
2. Войтович Л. Нащадки Чингіз-хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів / Л. Войтович. – Львів, 2004.
3. Володчук М. Проблема кількості візитів Данила Романовича in Tartaria: джерелознавчий аналіз угорського диплому від 22 квітня 1244 р. // Дрогощанин 1253. Матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 18-36.

4. Головка О. Б. Держава Романовичів та Золота Орда / О. Б. Головка // Український Історичний Журнал. – 2004. – № 6. – С. 3-16.
5. Головка О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Б. Головка. – К., 2006.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. 3. – К., 1993.
7. Грушевський М. С. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи. – Львів, 1901.
8. Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды XIII-XIV вв. / В. Л. Егоров. – М., 1985.
9. Ждан М. До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди // Український Історик. – 1967. – № 1-2. – С. 23-37.
10. Ипатьевская летопись / изд. А. Шахматов // Полное Собрание Русских Летописей. – Т. 2. – Спб., 1908.
11. Котляр М. Галицько-Волинська Русь / М. Котляр. – К., 1998.
12. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство / І. Крип'якевич. – К., 1984.
13. Ледерер Э. Венгерско-русские отношения и татаро-монгольское нашествие // Международные связи России до XVII века. Сборник статей. – М., 1961. – С. 181-202.
14. Насонов А. Н. Монголы и Русь (история татарской политики на Руси) / А. Н. Насонов. – М.-Л., 1940.
15. Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / В. Т. Пашуто. – М., 1950.
16. Стасів М. Корона Данила і татари // *Analecta Ordinis s. Basilii Magni*. – Ser. 2. – Sec. 2. – 1954. – Vol. 2 (7). – Fasc. 1-2. – С. 95-104.
17. Софроненко К. А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси / К. А. Софроненко. – М., 1955.
18. Харди Ї. Наследники Кијева изменію королевске круне и татарского ярма. Студія о державно-правном положаяу Галиче и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. године. – Нови Сад, 2002.
19. Шараневич І. Історія Галицко-Володимирской Русы отъ найдавейшихъ времен до року 1453. – Львов, 1863.
20. Avenarius A. Nikaja und Russland zur Zeit der tatarischen Bedrohung // *Byzantinoslavica*. – 1980. – Т. 41. – S. 33-43.
21. Avenarius A. Tatari ako problem byzantskej politiky a dypłomacie // *Historicky Časopis*. – 1984. – Т. 32. – № 6. – S. 849-863.
22. Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217-1264. – Lublin, 2005.
23. Brożniak A. Bitwa pod Jarosławiem i zjednoczenie Rusi Halicko-Wołyńskiej // *Prace Historyczno-Archiwalne*. – 2004. – Т. 14. – S. 5-14.
24. Carpini Jan di Piano. Historia Mongolów // Spotkanie dwóch światów. Stolica Apostolska a świat mongolski w połowie XIII w. Relacje powstałe w związku z misją Jana di Piano Carpiniego do Mongolów / pod red. J. Strzelczyka. – Poznań, 1993. – S. 116-222.
25. *Codex Diplomaticus et epistolaris Slovaciae* / ed. R. Marsina. – Т. 2. – Bratislavae, 1987.
26. Kałużyński S. Dawni Mongolowie. – Warszawa, 1983.
27. Pauler G. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. – Т. 2. – Budepest, 1899.
28. Spüler B. Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223-1502. – Wiesbaden, 1965.

УДК 94(=161.2)+(=411.16),1939/1945”

Тетяна Кузьма, к.і.н., доцент кафедри політології і соціології
Рівненського державного гуманітарного університету

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ: ВІД КИЇВСЬКОЇ РУСИ ДО КОНСТИТУЦІЇ ПИЛИПА ОРЛИКА

Україна, яка впродовж століть виборювала, здобувала та за різних обставин втрачала свій суверенітет, сьогодні знову знаходиться на шляху творення власної державності, саме тому об'єктивно необхідно враховувати не тільки позитивний зарубіжний досвід державотворення, а й багатий вітчизняний. Адже якраз в преамбулі чинної Конституції України наголошується, що Верховна Рада України, приймаючи цю Конституцію від імені Українського народу, спиралася на багатовікову історію українського державотворення. Подібний історико-правовий підхід до інституційного розвитку влади в Україні дозволить підняти цілий комплекс питань щодо організації державного апарату, а це на сучасному етапі важливо з урахуванням проблем, які виникають у зв'язку з проведенням в нашій країні конституційної реформи, ініціюванням нової та становленням громадянського суспільства. В даній науковій статті пропонується накреслити основні історичні віхи на шляху організації апарату влади та управління в Україні, наголосити на доцільності врахування вітчизняних досягнень у цій сфері у разі співвідносності з сучасною конституційною моделлю.

**СЕКЦІЯ І.
ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО,
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Луговий Олег (Одеса)	
Найм скандинавських воєнків у Київській Русі та Візантії в шифрах	3
Юсупович Адріан (Варшава, Польща)	
К вопросу о назначении игумена Стефана Владимирским епископом	7
Нагірний Віталій (Краків, Польща)	
"Да и Галич": з історії відносин галицько-волинських князів із монголами у 1240-х рр.	9
Кузьма Тетяна (Рівне)	
Організація державного апарату: від Київської Русі до конституції Пилипа Орлика	12
Рибачок Ірина (Острогоз)	
Єврейська та татарська громади в містах Південно-Східної Волині в кінці XVI – першій половині XVII століття	17
Васильєва Ольга (Київ)	
До структури управлінського апарату гетьманського двору: дозорці та старости гетьманських маєтностей (1687–1734 рр.)	20
Копицька Наталія (Острогоз)	
Розв'язання малоросійським військовим губернатором Миколою Григоровичем Респіним проблем міського урядування	24
Мацько Наталія (Тернопіль)	
Взаємовідносини російських військовослужбовців із населенням Правобережної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)	29
Кізілова Антоніна (Київ)	
Списки чудотворних ікон у системі святинь Києва кінця XVIII – початку XX ст.	33
Тимоченко Ірина (Рівне)	
Кременецьке Свято-Миколаївське Богоявленське братство: ретроспектива	36
Косар Ірина (Івано-Франківськ)	
Діяльність Володимира Охримовича у студентському товаристві "Академічне братство"	39
Дячків Ігар (Тернопіль)	
Формування зовнішньополітичної концепції Українською Центральною Радою від автономії до незалежності	43
Хома Іван (Львів)	
Становище Окремого загону Січових Стрільців на час листопадового повстання у Львові	47
Долганок Петро (Рівне)	
Євреї в спектрі економічної політики ЗУНР	51
Заставська Наталія (Тернопіль)	
Популяризація ідеї збереження пам'яток у Східній Галичині у 1920–1930-х р. (на прикладі діяльності Національного музею у Львові)	54
Гумешок Оксана (Рівне)	
Масові репресії радянського режиму проти населення західноукраїнських земель (1939–1941 рр.)	57
Кратюк Ірина (Рівне)	
"Шуцманшафт": місце й роль у контексті українсько-єврейських взаємин часів Другої світової війни	59
Дудка Наталія (Рівне)	
Військово-політична діяльність Дмитра Паліїва в роки Другої світової війни	62
Шевченко Ллія (Київ)	
Рівень споживання сільського населення України в роки хрущовської "відлиги" як показник якості його життя	64
Кузьмич Микола (Луцьк)	
Розвиток промисловості Волинської області в 1950-х – середині 1960-х років	68
Мазуркевич Альона (Київ)	
Рівень розвитку дошкільних закладів освіти як показник якості життя сільського населення України в 60-х – 80-х рр. XX століття	72
Котляницький Василь (Луцьк)	
Луцький автомобільний завод в роки незалежності (1991–2008 рр.)	75